

זמן חיבורה של תפילת חנה

הרב אמנון בזק

מתוך הספר "בראש השנה יכתבון" בהוצאת תבונות עמ' 207-217

פתיחה

לאחר שנפקדה חנה בבן, שעליו הרבתה כל כך להתפלל ולייחל, היא מעלה אותו למשכן ה' בשילה, כדי לקיים את נדרה (שמ"א א' א', כד-כח). בשלב זה, לפני שמתוארת שיבתו של אלקנה הביתה - "וילך אלקנה הרמתה על ביתו" (ב', יא), מביא המקרא את תפילתה של חנה:

- (א) ותתפלל חנה ותאמר עלץ לבי בה' רמה קרני בה' רחב פי על אויבי כי שמחתי בישועתך.
- (ב) אין קדוש כה' כי אין בלתך ואין צור כאלהינו.
- (ג) אל תרבו תדברו גבהה גבהה יצא עֲתֶק מפיכם כי אל דעות ה' ולא [ולו קרי] נִתְכַנּוּ עללות.
- (ד) קשת גברים חתים ונכשלים אזרו חיל.
- (ה) שְׂבָעִים בלחם נשכרו ורעבים חדלו עד עקרה ילדה שבעה ורבת בנים אַמְללה.
- (ו) ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל.
- (ז) ה' מוריש ומעשיר משפיל אף מרומם.
- (ח) מקים מעפר דל מאשפת ירים אביון להושיב עם נדיבים וכסא כבוד ינחלם כי לה' מִצְּקֵי ארץ וישת עליהם תבל.
- (ט) רגלי חסידו [חסידיו קרי] ישמר ורשעים בחשך יִדְמוּ כי לא בכח יגבר איש.
- (י) ה' יחתו מריבו [מריביו קרי] עלו [עליו קרי] בשמים ירעם ה' ידין אפסי ארץ ויתן עז למלכו וירם קרן משיחו.

מבנה התפילה ברור למדי: בפתיחה (פס' א-ב) באים לידי ביטוי השמחה וההכרה בגדולת ה' העומד מאחורי הישועה. בפסוק ג נאמרת הטענה המרכזית: אל לו לאדם להתרברב, שכן הכול בידי שמים. טענה זו מוכחת בפסוקים ד-ה, שבהם מובאות שלוש דוגמות לעיקרון שחזקים עלולים להיחלש וחלשים עשויים להתחזק, ועל כן המסקנה הרעיונית (פס' ו-י) היא שה'

עומד מאחורי כל השינויים המתרחשים בעולם. בסיום (פס' 2) מובאת תפילה, שה' יסייע למלכו-משיחו.

במבט ראשון, תוכן השירה תואם את מצבה של חנה. הלוא חנה היא זו שהאמינה, בניגוד לכול הסובבים אותה,¹ שבכוחו של הקב"ה לשנות את מצבה ולגאול אותה מעקריותה, והולדתו של שמואל אכן הוכיחה את צדקת דרכה. כעת, היא יכולה ביתר שאת להכריז על המסר שבו האמינה בכל לבה - "אל תרבו תדברו גבהה גבהה... כי אל דעות ה' ולא [ולו קרי] נתכנו עללות".

אולם במבט שני, מתגלים כמה קשיים לגבי ייחוס התפילה לחנה. נמנה אותם מן הכבד אל הקל:

1. התפילה מסתיימת במילים - "ויתן עז למלכו וירם קרן משיחו". על איזה מלך/משיח מדובר? המלך הראשון שהומלך על ישראל מטעם נביא, היה, כידוע, שאול, שנמשח על ידי שמואל, שזה עתה נגמל. משום כך, פירש רד"ק (שם):

ואמרה חנה זה על דרך נבואה או דרך קבלה, כי היתה קבלה אצלה כי עתיד להיות מלך בישראל, וחתמה השירה הזאת בדברי המלך לפי שזכרה מפלת הרשעים והם אויבי ישראל, ואמרה כי האל יתן עז למלך ישראל, שיושעו ישראל על ידו מיד אויביהם, ואם אמרה זה בדרך נבואה רמזה בזה שעל ידי שמואל בנה יהיה מלך בישראל והוא ימשחנו.²

ברם, דבר זה תמוה, שכן בשעה זו - איזה עניין יש לחנה להתפלל על מלך שעוד שנים רבות יעברו עד שיימשח? וכי לא היה הגיוני יותר שתתפלל על בנה, שעתיד לעבור עוד מבחנים קשים מאוד לפני שיומלך המלך העתידי? יש לזכור גם, שבנה של חנה, שמואל, היה המתנגד הגדול לרעיון המלוכה, וראה בו מאיסה בקב"ה (עיין, למשל, שמ"א ח', ו; י', יט; י"ב, יז).

¹ אלקנה, בעלה של חנה, ופנינה - צרתה, פועלים כל אחד מנקודת מבט הפוכה, אך לשניהם משותפת ההכרה, שעקריותה של חנה היא עובדה שיש להשלים עמה. הפסוקים מדגישים זאת היטב: "ולחנה יתן מנה אחת אפים כי את חנה אהב וה' סגר רחמה. וכעסתה צרתה גם כעס בעבור הרעמה כי סגר ה' בעד רחמה" (שמ"א א', ה-ו). גדולתה של חנה באה לידי ביטוי בכך שהיא מסרבת להיכנע לא רק לתפיסתה העוינת של פנינה, אלא גם ל'חיבוק הדוב' של אלקנה, המנסה גם להרגיעה בהמשך: "ויאמר לה אלקנה אישה חנה למה תבכי ולמה לא תאכלי ולמה ירע לבבך הלוא אנכי טוב לך מעשרה בנים" (שם, ח). חנה מאמינה שהמצב עדיין הפיך, והיא פונה בתפילה ובנדד אל הקב"ה.

² וכעין זה פירשו רלב"ג ומצודת דוד.

2. בתחילת התפילה נאמרים דברים חריפים כלפי אויבים: "רחב פי על אויבי". על מי מדובר? רש"י מפרש: "על פנינה". פירוש זה קשה, לא רק מלשון הרבים שבפסוק,³ אלא גם מדמותה העדינה של חנה, כפי שהיא משתקפת לנו מתוך פרק א'. שם תואר, כיצד למרות כל הצקותיה של פנינה - "וכעסותה צרתה גם כעס בעבור הרעמה... וכן יעשה שנה בשנה מדי עלתה בבית ה' כן תכעסנה" (פס' ו-ז), לא השיבה לה חנה דבר. אף לעלי, התוקף אותה בחריפות - "עד מתי תשתכרין, הסירי את יינך מעליך" (פס' יד), היא משיבה בנמיכות קומה ובענוות רוח. קשה אפוא להבין מדוע דווקא בשעת ישועתה, היא משתמשת בביטוי של ניצחון על אויב (!) כלפי פנינה.⁴
3. בפסוקים ד-ה נזכרות, כאמור, שלוש דוגמות לעיקרון המציאות המתחלפת: [1] קשת גברים חתים⁵ ונכשלים אזורו חיל. [2] שבעים בלחם נשכרו ורעבים חדלו [3] עד עקרה ילדה שבעה ורבת בנים אמללה". לכאורה, אמורה הייתה חנה לפתוח דווקא בדוגמה הראשונה, הרלוונטית לגביה,⁶ ומדוע זה דחתה את הדוגמה הזו לסוף? כיצד ניתן להתמודד עם בעיות אלו?

כותרות המזמורים בספר תהילים

הבעיה שעליה הצבענו איננה ייחודית לתפילת חנה. בספר תהילים ישנם שנים עשר מזמורים, שעל פי הכותרות שלהם נאמרו בנסיבות היסטוריות מיוחדות.⁷ ברם, לא תמיד ישנה התאמה

³ על כך משיב רד"ק: "על פנינה ועל המכעיסים אותה בהיותה עקרה". ברם, במקרא לא תוארו מכעיסים כאלה, ולא ברור מדוע יש להתייחס אליהם.

⁴ פירושו של רלב"ג, שהמדובר הוא בנבואה לעתיד ביחס לפלשתים העתידים ליפול בידי שמואל, נראה אף הוא דחוק בפשט המקרא.

⁵ ייתכן שהכוונה ל'חתה', ונכתב בלשון רבים כתוצאה מ'גרירה' מלשון רבים - 'גבורים' (עיין דעת מקרא); או שיש כאן 'מקרא מסורס', ומשמעותו - 'גבורי קשת חתים' (פירוש ר' ישעיה).

⁶ המפרשים עמדו על כך שבכל מקרה אין חנה מתייחסת לעצמה בביטוי "עד עקרה ילדה שבעה", שהרי לחנה היו רק חמישה או שישה בנים (פס' כא - "כי פקד ה' את חנה ותהר ותלד שלשה בנים ושתי בנות", ולא ברור אם הפסוק כולל את שמואל). לכן פירשו, שזו דוגמה בלבד, כשהמילה שבע מציינת ריבוי (עיין רד"ק). רש"י הביא דעה ש"שבעה" בגימטרייה - שמואל.

⁷ 1. תהילים ג', א - "מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו"; 2. "ח, א - "למנצח לעבד ה' לדוד אשר דבר לה' את דברי השירה הזאת ביום הציל ה' אותו מכף כל איביו ומיד שאול"; 3. "לד, א - "לדוד בשנותו את טעמו לפני אבימלך ויגרשהו וילך"; 4. "נ"א, א-ב - "למנצח מזמור לדוד. בבוא אליו נתן הנביא כאשר בא אל בת שבע"; 5. "נ"ב, א-ב - "למנצח משכיל לדוד. בבוא דואג האדמי ויגד לשאול ויאמר לו בא דוד אל בית אחימלך"; 6. "נ"ד, א-ב - "למנצח בנגינת משכיל לדוד. בבוא הזיפים ויאמרו לשאול הלא דוד מסתתר עמנו"; 7. "נ"ו, א - "למנצח על יונת אלם רחקים לדוד מכתם באחז אתו פלשתים בגת"; 8. "נ"ז, א - "למנצח אל תשחת לדוד מכתם בברחו מפני שאול במערה"; 9. "נ"ט, א - "למנצח אל תשחת לדוד מכתם בשלח שאול וישמרו את הבית להמיתו"; 10. "ס', א-ב - "למנצח על שושן עדות מכתם לדוד ללמד. בהצותו את ארם נהרים ואת ארם

תוכנית מלאה בין הכותרת לבין תוכן המזמור, ולגבי חלק מן המזמורים מתעוררים קשיים של ממש באשר להתאמה זו. לדוגמה:

1. על פי הכותרת של מזמור נ"ט, הוא נאמר - "בשלח שאול וישמרו את הבית להמיתו", והדברים מתייחסים למתואר בשמ"א י"ט, יא - "וישלח שאול מלאכים אל בית דוד לשמרו ולהמיתו בפקר", ולסיפור הצלתו בעזרת מיכל אשתו. ברם, בתוך המזמור נמצאים ביטויים, הנראים כמתאימים יותר למציאות שבה עם ישראל עומד לפני מלחמה עם עמים אחרים, כגון: "ואתה ה' אלהים צבאות אלהי ישראל הקיצה לפקד כל הגוים אל תחן כל בגדי און סלה" (פס' ו); "ואתה ה' תשחק למו תלעג לכל גוים" (פס' יא). וככלל, אין המזמור עולה בקנה אחד עם יחסו המכובד של דוד לשאול לאורך ספר שמואל. המפרשים העלו כיוונים שונים בפתרון בעיות אלו,⁸ ועדיין הדברים טעונים ביאור.
2. כותרתו של מזמור ג' היא - "מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו". בריחת דוד מאבשלום מורכבת מאוד, כידוע, ודוד מזהיר את שרי צבאו שלא לפגוע באבשלום: "לאט לי לנער לאבשלום" (שמ"ב י"ח, ה). לאחר שנודע לדוד על מותו של אבשלום, הוא מתאבל באופן חסר תקדים במקרא (עיין שם י"ט, א-ה). לאור זאת, תמוה למדי לקרוא במזמור ג' שדוד מתפלל: "קומה ה' הושיעני אלהי כי הכית את כל איבי לחי שני רשעים שברת" (פס' ח).
3. כותרתו של מזמור נ"א היא: "בבוא אליו נתן הנביא כאשר בא אל בת שבע". ואכן, המזמור מבטא במפורש את תחושותיו של בעל תשובה, אלא שגם כאן, כמה פרטים במזמור אינם מתאימים בדיוק לפרשת בת שבע: לדוגמה, בפסוק ז: "הן בעוון חוללתי ובחטא יחמתני אמי". במקרא לא מסופר כלל שדוד נולד בחטא, כפי שנראה מפשט הכתוב.⁹ גם הכתוב בפסוק ו קשה: "לך לבדך חטאתי והרע בעיניך עשיתי". כיצד ניתן לומר שדוד חטא לה' בלבד, למרות שהוא הואשם במפורש בהריגת אוריה?¹⁰

צובה וישב יואב ויך את אדום בגיא מלח שנים עשר אלף"; 11. ס"ג, א - "מזמור לדוד בהיותו במדבר יהודה"; 12. קמ"ב, א - "משכיל לדוד בהיותו במערה תפלה".

⁸ לדוגמה, רש"י פירש את פסוק ו: "הקיצה לפקד כל הגוים - ואת הרשעים שפוט כמשפטי הגוים ועליהם אל תחון"; וכעין זה במצודת דוד.

⁹ המפרשים העלו כיוונים שונים. רש"י פירש: "ועיקר יצירתי ע"י תשמיש הוא שכמה עונות באים על ידו, ד"א עיקר יצירתי מזכר ונקבה שכלם מלאים עוף", ומעניינת הערתו: "יש מדרשים למקרא זה ואינם מתיישבים לפי ענין המדבר במזמור". אב"ע מוסיף גם: "וי"א כי זה רמז לחוה שלא ילדה רק אחר שחטאה", ועיין במצודת דוד.

¹⁰ גם כאן הציעו המפרשים פתרונות שונים, ורש"י כתב - "ואף מה שהרעותי לאוריה לא חטאתי אלא לך שהזרת על הדבר".

4. מזמור נ"ב פותח במילים: "למנצח משכיל לדוד. בבוא דואג האדמי ויגד לשאול ויאמר לו בא דוד אל בית אחימלך". תיאור זה מתייחס למסופר בשמ"א כ"א-כ"ב, שדוד בתחילת בריחתו משאול, הגיע לבית אחימלך הכהן בנוב, וזה נתן לו צידה ואת חרב גלית הפלשתית. דואג האדומי הלשין על כך לשאול, ולאחר שקיבל הוראה משאול, הרג שמונים וחמישה כוהנים. במזמור נ"א מזכיר דוד אמנם רשע האוהב רע מטוב ושקר מצדק, אך גם מוסיף ומבאר את הניגוד בין אותו רשע לבינו: "הנה הגבר לא ישים אלהים מעוזו ויבטח ברב עשרו יעז בְּהֶתָּו. ואני כזית רענן בבית אלהים בטחתי בחסד אלהים עולם ועד" (פס' ט-י). התיאור השלילי על הרשע כמי שאינו בוטח בה' איננו מתאים בנקודה זו כל כך למסופר בספר שמואל על דואג ("ושם איש מעבדי שאול ביום ההוא נעצר לפני ה' וישמו דאג האדמי" - שמ"א כ"ג, ח), ובעיקר לא מובן מדוע דוד מתאר את עצמו "כזית רענן בבית אלהים", בשעה שאין למעשה בית שניתן להגדירו כך, בעיקר כעת, כשנוב נחרבת, מצד אחד, וכשדוד נאלץ לברוח למדבר יהודה, מצד שני. וכן קשה, שבמזמור אין כל התייחסות להריגת כוהני נוב על ידי דואג.

כיצד ניתן להתמודד עם קשיים אלו? חוקרי המקרא לא ראו בכותרת אמת היסטורית, אם משום שלשיטתם ככלל, מזמורי תהילים נאמרו בתקופה מאוחרת יותר, וממילא לא ייתכן שהמזמורים נאמרו בתקופה שהכותרת מייחסת להם;¹¹ או משום שסברו שהמזמורים הללו נאמרו במקורם בנסיבות אחרות, והכותרת נוספה על המזמור מאוחר יותר.¹² על פי גישות אלו, המזמור לא חובר באותה העת שציינה הכותרת, והכותרת נובעת מדמיון כללי שיש בין המציאות המתוארת במזמור לבין האירוע הספציפי שנזכר בכותרת.

אנו מתקשים לקבל עמדה זו, לא רק מפני שלפיה התקדשו בקדושת המקרא דברים שאינם נכונים, אלא גם מפני שלא מובן מדוע ועל ידי מי התקבלה תוספת זו, אם אינה נכונה עובדתית.

עם זאת, הקשיים שציינו לעיל הם אכן כבדי משקל. משום כך נראה לנו להציע כיוון אחר: בכותרות לא נזכר שדוד חיבר את המזמורים באותה העת, וכל שמשמע מהן הוא שדוד אמר את המזמורים בהזדמנויות אלו. אכן, המזמורים במקורם חוברו בהזדמנות קדומה יותר למתואר בכותרת. עם זאת, כפי שנאמר בכותרת, דוד אכן השתמש במזמורים הקיימים

¹¹ עיין סקירה אצל: נ"מ סרנה, ערך 'תהלים, ס' תהלים', אנציקלופדיה מקראית ח, ירושלים תשמ"ב, עמ' 444-450.

¹² עיין, למשל: מ"צ סגל, מבוא המקרא ג-ד, ירושלים תשכ"ב, עמ' 543-545: "חקירתנו זו בתכנון ובערכן ההיסטורי של הכתבות מוכיחה שהכתבות אינן מיד מחברי השירים עצמם, אלא הן מאוחרות (ואפשר מאוחרות בהרבה מאד) למשוררים מחברי השירים".

במציאות המופיעה בכותרת, מפני שמזמורים אלו תאמו כללית את תחושותיו באותם רגעים, ממש כפי שאנו אומרים עד היום מזמורי תהילים בהזדמנויות מיוחדות, בשעת שמחה ולהבדיל בשעת צרה, אף שלא תמיד כל פרט במזמור מתאים באמת למציאות הספציפית שלנו.¹³

טענתנו זו מוכחת כבר מתוך ספר תהילים עצמו. במזמור ק"ח נאמר:

- (א) שיר מזמור לדוד.
- (ב) נכון לבי אלהים אשירה ואזמרה אף כבודי.
- (ג) עורה הנבל וכנור אעירה שחר.
- (ד) אודך בעמים ה' ואזמרך בלאמים.
- (ה) כי גדל מעל שמים חסדך ועד שחקים אמתך.
- (ו) רומה על שמים אלהים ועל כל הארץ כבודך.
- (ז) למען יחלצון ידידיך הושיעה ימינך וענני [ועננו קרי].
- (ח) אלהים דָּבַר בקדשו אעלֶזָה אחלקה שכם ועמק סִּפּוֹת אמדד.
- (ט) לי גלעד לי מנשה ואפרים מעוז ראשי יהודה מחקקי.
- (י) מואב סיר רחצי על אדום אשליך נעלי עָלֵי פלשת אתרוּעֵעַ.
- (יא) מי יִבְלֵנִי עיר מבצר מי נַחֲנִי עד אדום.
- (יב) הלא אלהים זנחתנו ולא תצא אלהים בצבאתינו.
- (יג) הבה לנו עֲזָרַת מִצָּר ושוא תשועת אדם.
- (יד) באלהים נעשה חיל והוא יבוס צרינו.

והנה, שני חלקי המזמור נמצאים בשניים מן המזמורים שלהם כותרות היסטוריות: פסוקים ב-ו מופיעים כמעט מילה במילה במזמור נ"ז, פסוקים ח-יב, שכותרתו היא, כאמור: "למנצח אל תשחת לדוד מכתם בברחו מפני שאול במערה". ואילו פסוקים ז-יד מופיעים מילה במילה (בשינויים קלים ביותר) במזמור ס', פסוקים ז-יד, שכותרתו: "למנצח על שושן עדות מכתם לדוד ללמד. בהצותו את ארם נהרים ואת ארם צובה וישב יואב ויך את אדום בגיא מלח שנים עשר אלף". מסתבר אפוא, שמזמור ק"ח הוא המזמור המקורי, ובחלקים ממנו השתמש דוד באירועים שונים בחייו, אף שלא חיבר אותם באותם אירועים.

¹³ לדוגמה, בחודשים אלול ותשרי אנו מוסיפים בתפילה את מזמור כ"ז ("לדוד ה' אורי וישעי"), שבין השאר נאמר בו - "כי אבי ואמי עזבוני וה' יאספני" (פס' י), והמזמור נאמר גם על ידי מי שיש לו הורים. בעתות מלחמה ח"ו אנו מרבים להשתמש במזמור פ"ג, על אף שחלק ניכר מהאויבים הנזכרים בו ("אהלי אדום וישמעאלים מואב והגרים. גבל ועמון ועמלק פלשת עם ישבי צור" - פס' ז-ח), אינם נמנים עם אויבנו.

כך גם ניתן להבין, מדוע מזמור אחד חוזר פעמיים בספר תהילים (בשינויים קלים) - במזמור י"ד ובמזמור נ"ג. כותרת מזמור י"ד היא: "למנצח לדוד אמר נבל בלבו אין אלהים". מזמור נ"ג ממוקם בלבם של המזמורים בעלי הכותרות ההיסטוריות, ואף שלו עצמו אין כותרת היסטורית, ניכר הדבר שהוא מכוון כלפי נבל הכרמלי. עובדה זו מסתברת, מפני שהמזמור עומד בין מזמור נ"ב, שכותרתו: "בבוא דואג האדמי ויגד לשאול ויאמר לו בא דוד אל בית אחימלך", והמתייחס אפוא למסופר בשמ"א כ"א-כ"ב; ובין מזמור נ"ד, שכותרתו: "בבוא הזיפים ויאמרו לשאול הלא דוד מסתתר עמנו", והמתייחס לפרק כ"ג שם, כלומר - אירועים שקרו בסמוך לפרשת נבל הכרמלי, המתוארת בשמ"א כ"ה.¹⁴ ניתן אם כן לומר, שמזמור י"ד הוא המזמור המקורי, שכבר נאמר בעבר, אלא שכאשר הגיע דוד לפרשת נבל, מצא את המזמור הזה מתאים בכללותו להיאמר כלפי הנסיבות הספציפיות, ולכן חזר ואמרו שוב.

הוספות מאוחרות למזמורים

לפני שנשוב לתפילת חנה, עלינו לעמוד על תופעה נוספת הנוגעת למזמורי תהילים. כבר הזכרנו לעיל את מזמור נ"א, שעל פי כותרתו נאמר "בבוא אליו נתן הנביא כאשר בא אל בת שבע". כפי שכבר הצענו, דוד אמר מזמור זה באותו אירוע, אף שהוא כנראה חובר בנסיבות אחרות. אך הסבר זה עדיין לא יבאר את הפסוקים האחרונים במזמור:

היטיבה ברצונך את ציון תבנה חומות ירושלים. אז תחפץ זבחי צדק עולה וכליל אז יעלו על מזבחך פרים

(פס' כ-כא).

מתוך פסוקים אלו נראה, שהם נכתבו בשעה שציון חרבה וחומות ירושלים פרוצות. כיצד אפוא ניתן לשלבם עם הכותרת? עונה על כך אב"ע (שם):

אמר אחד מחכמי ספרד, כי אלה השנים פסוקי הוסיפ' אחד מהחסידיים שהיה בבבל שהיה מתנפל לפני השם ומתפלל המזמור הזה. והצריכו לדבר זה בעבור שלא נודע כי ציון הוא המקום הנבחר רק בעת זקנות דוד. גם נכון הוא שנאמר ברוח הקודש.

לפי הכיוון הראשון, פסוקים אלו אכן אינם חלק מן המזמור המקורי. הם נאמרו על ידי אחד מגולי בבל, שאמר את המזמור - על פי דברינו, ממש כפי שדוד עצמו עשה - בנסיבות שהיו

¹⁴. כעין זה כתב מ"ר ר"י מדן, 'אמר נבל בלבו אין אלהים', **מגדים** ד, תשמ"ח, עמ' 30-32, ועיין שם בהוכחותיו הנוספות לעניין. נציין במיוחד את דיוקו היפה מדברי התרגום לתהילים, שבמזמור י"ד תרגם את המילים "אמר נבל בלבו" - "אמר **שטיא** בלבביה", ואילו במזמור נ"ג תרגם "אמר **נבל** בלביה".

דומות לאלו שבהן נאמר המזמור, אף אם לא הייתה התאמה מלאה ביניהם. לדורות, התקבלה התוספת של אותו חסיד והתקדשה בקדושת ספרי הכתובים. וכך, אע"פ שהכותרת מתארת את המזמור כמי שנאמר על ידי דוד, מכל מקום אין כוונתה בהכרח שכל המזמור נאמר על ידו.

תפילת חנה

כעת, נתיישבו קושיותינו על תפילת חנה. גם כאן אין הכוונה שהתפילה חוברת באותה עת, אלא רק שחנה התפללה אותה תפילה באותו זמן.¹⁵ ממילא, אין קושי בכך שלא כול מילה בתפילה מתאימה לסיטואציה שבה חנה נמצאת, כשם שאין התאמה מלאה בין המצבים שבהם אמר דוד מזמורים מסוימים לבין תוכנם של מזמורים אלו. חנה מצאה בתפילה זו רעיונות מרכזיים, שעלו בקנה אחד עם הדבר שלאורו פעלה ובו האמינה בכל מאודה: שליטת ה' על כל האירועים, וממילא - יכולתו לשנות מצבים הנראים כאבודים. ודאי קסמה ללבה של חנה במיוחד השורה "עד עקרה ילדה שבעה". משום כך, ביטאה חנה את תחושותיה במזמור זה. כשם שדוד ביטא את תפילתו בזמן מרד אבשלום במזמור ג', על אף שהביטוי "הכית את כל אויבי לחי" לא התאים בדיוק לתחושותיו, כך גם חנה השתמשה במזמור, על אף שהביטוי "רחב פי על אויבי" לא הלם את תחושותיה.¹⁶

ממילא מובן גם סיומה של התפילה - "ויתן עז למלכו וירם קרן משיחו". ייתכן מאוד, שמילים אלו לא נאמרו כלל על ידי חנה, אלא נוספו מאוחר יותר, כשם שהדבר אירע במזמור נ"א בתהילים. עם זאת, המקרא השאיר אותן במקומן, כיוון שעל ידי כך נוצר מבנה מאוד מעניין מבחינת שלוש השורות שבספר שמואל: שירת חנה בתחילתו; קינת דוד על מות שאול ויהונתן באמצעו (שמ"ב א', יז-כז), והמזמור שאמר דוד - "ביום הציל ה' אתו מכף כל איביו ומכף שאול" (שמ"ב כ"ב). בתפילת חנה מובעת התקווה שה' ייתן עז למלכו וירם קרן משיחו";

¹⁵ גם כאן, רבים מן החוקרים טענו שחנה לא אמרה את תפילתה בפועל: "רחוק הוא לומר שחנה עצמה חיברה את המזמור, ויותר מתקבל על הלב שמחבר תולדות שמואל הוציא את המזמור מקובץ מזמורים שהיה בידו ושם אותו בפי חנה" (מ"צ סגל, **ספרי שמואל**, ירושלים תשכ"ד, עמ' טו); ועיין סיכום: ש"א ליונטאם, ערך 'חנה', **אנציקלופדיה מקראית** ג, ירושלים תשל"ח, עמ' 202-203; ש' אברמסקי ומ' גרסיאל, **אנציקלופדיה עולם התנ"ך**, שמואל א, ירושלים תשמ"ה, עמ' 33-31. לדברינו, ייתכן שחנה בעצמה לקחה את המזמור מתוך 'קובץ מזמורים', או כ"ב.

¹⁶ דמיון בולט יש בין תפילת חנה למזמור קי"ג, שאותו אנו אומרים ב'הלל'. בתפילת חנה נאמר: "ה' מוריש ומעשיר משפיל אף מרום. מקים מעפר דל מאשפת ירים אביון להושיב עם נדיבים וכסא כבוד ינחלם כי לה' מצקי ארץ", ודברים אלו מזכירים מאוד את הפסוקים: "מי כה' אלהינו המגביהי לשבת. המשפילי לראות בשמים ובארץ. מקימי מעפר דל מאשפת ירים אביון. להושיבי עם נדיבים עם נדיבי עמו" (תהילים קי"ג, ה-ח). גם מכאן נראה בבירור, שמחברי המזמורים ואומריהם השתמשו בחומר קדום.

בקינת דוד מובע צער על אשר "נגעל מגן גבורים מגן שאול בלי משיח בשמן" (שם א', כא); ואילו שירת דוד חותמת את הספר בהודיה לה': "מגדיל [מגדול קרי] יצועות מלכו ועשה חסד למשיחו" (שם כ"ב, נא).

פתח שערי שמים לתפילתנו

תפילת חנה נקראת כהפטרה של היום הראשון של ראש השנה.¹⁸ לדברים שביארנו לעיל יש גם השלכה רעיונית על עולם התפילה בכלל, ועל תפילות יום הדין בפרט. עם ישראל עומד בתפילה לפני הקב"ה, ואומר קטעי תפילה שחוברו לאורך הדורות. כאמור לעיל, לא פעם מוצא המתפלל את עצמו אומר משפט זה או אחר שאינו הולם בדיוק את מצבו. מחנה למדנו, כי הדבר איננו צריך להטרידנו. בחירת התפילה נעשית מתוך הזדהות עם הרעיון הבסיסי שיש בה, ולא עם הפרטים. אנו מעדיפים להשתמש בקטעי תפילה קדומים, על אף חוסר ההתאמות בפרטים למצבנו, מאשר להסתמך על תפילתו הפרטית של כל אחד.¹⁹ כך נהגו אבותינו, וכך

¹⁷. מזמור זה חוזר בעשרות שינויים קלים (שנמנו כבר במסכת סופרים) בתהילים י"ח, ושם נאמר (פסוק נא): "מגדל [מגדיל קרי] יצועות מלכו". על בסיס זאת הציע בעל התורה תמימה, ר' ברוך הלוי אפשטיין, בספרו **ברוך שאמר** (תל אביב תשל"ט, עמ' רטו), הסבר מדוע בברכת המזון בחול אנו אומרים "מגדיל", ובשבת "מגדול": "ואחד המעתיקים רשם לו בצד הגליון (להודעה בעלמא) 'בשב' מגדול, וכוונתו היתה לומר, כי בשמ"ב הנוסח 'מגדול', וכתב בקיצור בראשי תיבות 'בשב', כלומר, בש"ב (בשמואל ב'), ואחד המעתיקים שאחריו טעה לקרוא המילה 'בשב' - בשבת, ומאז נתגלגל הטעות מהעתקה להעתקה ומשם לדפוס עד היום הזה". ברם, דברים אלו תמוהים מאוד: המנהג לומר בשבת "מגדול" מופיע ומנומק כבר **באבודרהם** (ברכת הלחם, זימון): "וקבלתי מרבתי כי בשבת יש לומר מגדול יצועות בוא"ו ובחול מגדיל ביר"ד, ונ"ל הטעם מפני שהשבת הוא מלך גדול כנגד החול. ומגדול הוא מלא בוא"ו וחול"ם בוא"ו הוא מלך גדול. ומגדיל הוא חסר יר"ד וחיר"ק בלא יר"ד הוא מלך קטן. ועוד מגדיל הוא בתלים ועדיין לא היה דוד מלך. ומגדול הוא בנביאים וכבר היה מלך". מכל מקום, החלוקה של ספר שמואל לשניים לא הייתה מוכרת כלל לראשונים (ר' דוד אבודרהם חי בספרד במאה ה-14), ומעולם לא השתמשו בה, ועל כן הסבר זה, עם כל מקוריותו, אינו מסתבר.

¹⁸. קביעה זו מובאת בגמרא במגילה לא ע"א: "בראש השנה 'בחדש השביעי' (במדבר כ"ט, א), ומפטירין 'הבן יקיר לי אפרים' (ירמיהו ל"א, א), ויש אומרים 'וה' פקד את שרה' (בראשית כ"א, א) ומפטירין בחנה. והאידינא דאיכא תרי יומי, יומא קמא כיש אומרים, למחר 'והאלהים נסה את אברהם' (בראשית כ"ב, א), ומפטירין 'הבן יקיר'. הגמרא כאן איננה מבארת מדוע "מפטירין בחנה", אך רש"י שם כותב: "מפטירין בחנה - לפי שפקידתה היתה בראש השנה", ומקור הדברים בגמרא ראש השנה יא ע"א: "בראש השנה נפקדה שרה רחל וחנה, מנלן? אמר רבי אלעזר: אתיא פקידה פקידה, אתיא זכירה זכירה: כתיב ברחל 'ויזכר אלהים את רחל' (בראשית ל', כב), וכתוב בחנה 'ויזכרה ה' (שמ"א א', יט), ואתיא זכירה זכירה מראש השנה, דכתיב 'שבתון זכרון תרועה' (ויקרא כ"ג, כד). פקידה פקידה - כתיב בחנה 'כי פקד ה' את חנה' (שמ"א ב', כא), וכתוב בשרה 'וה' פקד את שרה' (בראשית כ"א, א)".

¹⁹. עיין רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פ"א הל' ג-ד: "אם היה רגיל מרבה בתחנה ובקשה ואם היה ערל שפתים מדבר כפי יכלתו ובכל עת שירצה, וכן מנין התפלות כל אחד כפי יכלתו, יש מתפלל פעם אחת ביום, ויש מתפלל פעמים הרבה, והכל יהיו מתפללין נכח המקדש בכל מקום שיהיה, וכן היה הדבר תמיד ממש רבינו ועד עזרא. כיון שגלו ישראל בימי נבוכדנצר הרשע נתערבו בפרס ויון ושאר האומות ונולדו להם בנים בארצות הגוים ואותן הבנים נתבלבלו שפתם... ומפני זה כשהיה אחד מהן מתפלל תקצר לשונו לשאול

ה ר צ ו ג

אנו ממשיכים בדרכם. מתוך שותפות עם עם ישראל לדורותיו, אנו חוזרים ואומרים אותן תפילות, כאשר ההבדל בין איש לאיש בא לידי ביטוי רק במחשבת הלב, ולא בביטוי שפתיים. מתוך השותפות הזו בין כול המתפללים בעם ישראל מדור דור, אנו עומדים לפני הקב"ה בתפילה, שניזכר וניכתב בספר חיים טובים, אנחנו וכל עמו בית ישראל, וה' ייתן עוז למלכו וירם קרן משיחו.

חפציו או להגיד שבח הקדוש ברוך הוא בלשון הקדש עד שיערבו עמה לשונות אחרות, וכיון שראה עזרא ובית דינו כך עמדו ותקנו להם שמנה עשרה ברכות על הסדר... כדי שיהיו ערוכות בפי הכל וילמדו אותן ותהיה תפלת אלו העלגים תפלה שלימה כתפלת בעלי הלשון הצחה, ומפני ענין זה תקנו כל הברכות והתפלות מסודרות בפי כל ישראל כדי שיהא ענין כל ברכה ערוך בפי העלג".